

ДМИТРО ВІКТОРОВИЧ СЛИНЬКО,

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0001-7960-615X>,
e-mail: dimasdv1974@ukr.net;

ЛІДІЯ ІВАНІВНА КАЛЕНІЧЕНКО,

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-4068-4729>,
e-mail: kalenichenkolida@gmail.com

РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Досліджено одну з актуальних історико-правових проблем щодо розвитку процесуального права на українських землях, що перебували у складі Російської та Австро-Угорської імперій у другій половині ХІХ – на початку ХХ століть. Визначено, що вітчизняне процесуальне право у вказаний період характеризується збереженням і посиленням окремих рис середньовічного процесу (світського характеру, раціональності, стабільності), відмежуванням процесуального права від матеріального, формуванням процесуальних галузей права, кодифікацією процесуального законодавства, відокремленням адміністративного процесу від кримінального й цивільного, розмежуванням функцій та компетенції органів влади та їх посадових осіб.

Ключові слова: процесуальне право, процесуальні норми, судоустрій, судочинство, попереднє розслідування, кримінальний процес, цивільний процес, адміністративна юстиція.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У результаті буржуазних революцій у Європі 1848–1849 рр., метою яких було скасування середньовічних обмежень (феодальної власності, станового поділу людей, цехової системи тощо) і створення простору для приватної ініціативи, виникло нове, буржуазне, право, у тому числі й процесуальне. Зберігаючи певне наступництво з феодальними правовими системами, буржуазне право стало, однак, правом нового типу, адже було побудоване на абсолютно нових принципах. У вказаний період часу значна частина нинішньої території України входила до складу Російської імперії, інша частина українських земель перебувала у складі Австрійської, а з 1868 р. – Австро-Угорської імперії. Тогочасне вітчизняне процесуальне право характеризується: 1) відсутністю чітких формулювань; 2) наявністю протилежних за змістом нормативно-правових актів; 3) відсутністю повного поділу законодавства у процесуальній сфері на цивільний та кримінальний процеси. Водночас, зважаючи на певні підстави виокремлення галузей процесуального права та аналіз тогочасних джерел права, є змога говорити про наявність у той час самостійних процесуальних галузей

вітчизняного права, що перебувають у стадії формування.

Стан дослідження проблеми

У вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі проблематика розвитку процесуального права на українських землях посіла значне місце. Зокрема, розвиток процесуального права досліджувався у працях І. Й. Бойка, М. М. Коркунова, М. П. Курила, О. Г. Лук'янової, І. В. Михайловського, М. М. Розіна, В. О. Рязановського, Б. Р. Стецюка, Д. С. Сусла, І. Я. Фойницького та ін.

Проте узагальнене дослідження вітчизняного процесуального права, з урахуванням існування різних державностей на території українських земель у зазначений період, поки що залишається поза увагою вчених – істориків та теоретиків права.

Мета і завдання дослідження

У зв'язку з указаним вище нами поставлено за мету дослідити і проаналізувати розвиток вітчизняного процесуального права у другій половині ХІХ – на початку ХХ століть. Зазначена мета конкретизується в таких завданнях: визначити основні напрямки та

особливості розвитку вітчизняного процесуального права в цей період; охарактеризувати їх юридичну природу і зміст.

Наукова новизна дослідження

Здійснено дослідження наукових уявлень про найбільш суттєві зміни, що відбулись у вітчизняному процесуальному праві у другій половині XIX – на початку XX століть в аспекті відмежування кримінального процесу від цивільного, початку формування у вказаний період на українських землях процесуальних норм адміністративної юстиції та виникнення нової галузі знань у юридичній науці, яка займається пошуком сутності й природи процесуального права.

Виклад основного матеріалу

Слід зазначити, що в Росії реформування юридичного процесу починається на початку XIX ст. Зазначене відбувається під впливом французької політико-правової практики, але саме реформи 1860-х років викликали найбільш суттєві зміни у процесуальній сфері.

Початком модернізації процесуального законодавства Російської імперії можна вважати введення імператорським указом у червні 1860 р. інституту судових слідчих. За цим указом слідчі входили до штату судового відомства, а попереднє слідство було відокремлене від поліції. Згодом, у 1864 р., почала здійснюватися судова реформа. Основою цієї реформи стали: Установлення судових установ, Статуту кримінального та цивільного судочинства. Прийнято також Статут про покарання, які накладаються мировими суддями. Зазначені статuti встановлювали певні гарантії прав обвинуваченого і таким чином покращували правове становище особи.

Унаслідок проведеної реформи було повністю змінено процесуальне право та судострій. У зв'язку з цим певних змін також зазнало і матеріальне право. У результаті проведеного реформування системи судочинства було введено такий принцип, як незалежність суддів. Гарантією цього виступали: 1) виборність мирових суддів; 2) незмінність суддів загальних судових місць; 3) встановлення для суддів порівняно високих посадових окладів; 4) введення особливих судових округів, територія яких не збігалася з адміністративно-територіальним поділом держави. Крім того, внаслідок реформи було затверджено принцип позастановості судових інстанцій, оскільки у нових судах було встановлено єдину підсудність для всіх станів у кримінальних та цивільних справах. Указані зміни у пра-

вових та організаційних засадах судочинства разом зі встановленням позастанового устрою судової системи спричинили відмову від залишків феодалізму в галузі процесу. Відбулася реформа слідчого апарату, який було включено до складу судів, що забезпечувало жорсткий контроль за його діяльністю. Отже, на думку Б. Лінкольна, можливість контролю за відправленням правосуддя була для російського царя втрачена [1, с. 115].

Позитивним моментом реформи виступило збереження низки судів, які використовували специфічні джерела права чи в яких розглядалися справи з певною специфікою (духовні, військові, комерційні та селянські суди). Відбулося спрощення структури судів. Здійснено поділ судів на мирові, загальні та військові [2, с. 87–88]. Продовжили свою діяльність суди церковні та селянські.

Завдяки Статуту кримінального судочинства 1864 р. була закріплена так звана континентальна форма кримінального процесу. Вперше ця форма знайшла своє класичне відображення в законодавчому вигляді у Кримінально-процесуальному кодексі Франції 1808 р. І плинком часу континентальний процес набув розповсюдження у всіх європейських державах, зокрема в Російській імперії [3, с. 9]. Статут кримінального судочинства передбачав здійснення попереднього слідства на розшукових засадах [4, с. 557].

У свою чергу, Статут цивільного судочинства 1864 р. передбачав чітку регламентацію процесуальних дій суду та інших учасників процесу (позивача, відповідача, їх представників). Це зумовлювалось наявністю у сторін рівних процесуальних прав під час розгляду цивільних позовів, а саме: 1) допит свідків з обох сторін здійснювався в їх присутності; 2) позивач та відповідач мали право ставити свідкам запитання; 3) суд не мав права виходити за межі заявлених позовних вимог. Теорія і практика цивільного процесу розвивалися на основі доктрини стадійності судового процесу [5, с. 563].

У праві Російської імперії, а саме у процесуальній його частині, відбулося остаточне виокремлення цивільно-процесуального та кримінально-процесуального права. Водночас варто зазначити, що запроваджене в 1864 р. реформування юридичного процесу мало певні недоліки. Це було пов'язано з організацією мирових посередників та створенням у результаті реформи волосних судів. Класова система у правосудді також збереглася попри зазначену реформу.

Проголошені у судових статутах 1864 р. демократичні засади правосуддя певною мірою

стали загрозою для самодержавства у Російській імперії. У зв'язку з цим у 70-ті роки та протягом 80–90-тих рр. XIX ст. царською владою були прийняті відповідні законодавчі акти, які вносили зміни до судових статутів 1864 р. Так, уряд Російської імперії у 1910–1912 рр. вніс певні зміни до судової системи держави. Зокрема, в червні 1912 р. було прийнято Закон «Про перетворення місцевого суду». Указаний Закон передбачав поновлення мирової юстиції, що, за винятком Одеси та Харкова, припинила свою діяльність у результаті контрреформ 1889 р. Крім того, значна кількість статей Статуту кримінального судочинства отримала нову редакцію. Завдяки цьому в окремих українських губерніях було відроджено мирові суди.

Розвиток процесуальних норм права обумовлює виникнення та підвищення інтересу вчених-правознавців до цього правового явища. Уже в дореволюційній російській юридичній літературі містяться перші наукові уявлення стосовно змісту і сутності процесуального права [6, с. 126].

Основою, підґрунтям наукових пошуків природи цивільного та кримінального процесів для російських учених-юристів виступали результати досліджень німецьких правознавців. Розвиток наукових поглядів у сферах цивільного і кримінального процесів закономірно вплинув на зміну законодавства та навчальної юридичної літератури, юридичної освіти.

Після 20 листопада 1864 р. із прийняттям судових статутів у Росії процесуальні закони стали відносно самостійною частиною системи законодавства, у зв'язку з чим у кінці XIX – на початку XX ст. цивільний і кримінальний процеси починають досліджуватися вченими-юристами як самостійні, відносно відокремлені галузі права та викладатися у навчальних закладах у межах окремих навчальних дисциплін.

Першими обґрунтували необхідність розрізнення матеріального права та процесуального права вчені-цивілісти. У юридичній науковій літературі кінця XIX – початку XX століть обстоюється позиція, згідно з якою цивільне право та цивільний процес є окремими галузями права, які мають власні специфічні об'єкт, предмет, методи [7, с. 88].

На зразок учених-цивілістів, юристи у галузі кримінального права (І. В. Михайловський, М. М. Розін, В. О. Рязановський, І. Я. Фойницький) обстоюють позицію необхідності розрізнення кримінального права та кримінального процесу. На їхню думку, кримінальний і цивільний процеси мають самостійний

об'єкт і самостійні завдання [8, с. 17]. Кримінальне право має об'єктом особисту винність і караність, кримінальний процес – установлення права держави на покарання [9, с. 4].

З огляду на зазначене маємо підстави констатувати, що наприкінці XIX – на початку XX ст. процесуальні галузі (кримінального та цивільного) права остаточно від'єднуються від однойменних матеріальних галузей права. При цьому основними критеріями розрізнення процесуальних галузей права від аналогічних їм матеріальних галузей права є предмет, метод, завдання, цілі.

Обґрунтування необхідності розрізнення кримінально-процесуального та цивільно-процесуального права обумовило виникнення поглядів у юридичній науковій літературі стосовно необхідності існування процесуального права як самостійної частини права поряд із матеріальною його частиною. Наприкінці XIX – на початку XX ст. виникає нова галузь знань у юридичній науці, яка займається пошуком сутності, природи процесуального права. Зміст, призначення, роль та місце процесуального права в системі правових явищ науковці пов'язують із необхідністю виокремлення його предмета. У зв'язку з цим у юридичній науці активно ведеться полеміка щодо визначення предмета процесуального права. На думку М. М. Розіна, предметом процесуального права є діяльність держави, спрямована на вирішення спорів про право, щодо охорони дійсного права. Учений вважає, що суд у процесуальному праві є єдиним органом, на який держава покладає виконання цього основного завдання [10, с. 25].

У межах розуміння процесуального права як єдиної наукової дисципліни воно розуміється як галузь знань, пов'язана з діяльністю судових органів, яка має загальні спільні засади, що об'єднують окремі види юридичного процесу (кримінальний, цивільний, адміністративний процеси). Так, на думку І. Я. Фойницького, кримінальне судочинство перебуває у тісних взаємозв'язках із цивільним процесом. Ці види юридичного процесу схожі між собою за формою, принципами побудови, елементами тощо. У сукупності ці процеси являють собою єдине утворення – процесуальне право, до якого примикають інші його елементи, адміністративний процес, господарський та ін. [9, с. 4]. Схожої точки зору дотримується І. В. Михайловський, який зазначає, що кримінальний та цивільний процеси мають низку спільностей, схожостей, що дає підстави їх аналізувати у межах єдиного правового явища – судового права [11, с. 8].

На подальший розвиток вітчизняного процесуального права істотно вплинули події 1917 р. в Росії. Розпочався етап відродження і розбудови державності в Україні, пов'язаний з отриманням потенційної можливості здобуття нею незалежності у 1917–1920 рр. У цей час чинними залишалися судові статuti Російської імперії 1864 р. (крім надзвичайних (військових) судів), але у січні 1918 р. Декретом Народного Секретаріату було прийнято Постанову «Про введення народного суду в Україні», внаслідок чого була ліквідована судова система Російської імперії. Апеляційні та касаційні суди цією Постановою не передбачалися, а рішення народних судів були остаточною і підлягали негайному виконанню [12, с. 7–9].

Уже в лютому 1918 р. Центральна рада своєю постановою «Про ліквідацію радянських судів» закликала до роботи колишніх судів. У серпні цього ж року в період Гетьманщини було прийнято Закон «Про Судові палати і Апеляційні суди». Зазначене свідчить про намагання повернути судову систему до дореволюційного зразка.

Зі зміною влади Директорії, яка не привнесла суттєвих змін у розвиток безпосереднього правосуддя, в лютому 1919 р. Рада Народних Комісарів УСРР прийняла Декрет про суд. Відповідно до Декрету в Україні була сформована система народних судів, яка включала також суди касаційні, в яких розглядалися кримінальні та цивільні справи. Згодом РНК УСРР у жовтні 1920 р. прийняла нове Положення про народний суд [13]. Почався радянський період розвитку процесуального права в Україні.

З огляду на виокремлення у період Нового часу кримінального та цивільного процесів необхідно звернути увагу на формування у вказаний період на українських землях процесуальних норм адміністративної юстиції. Загалом адміністративна діяльність у досліджуваній період розглядалася як форма державної діяльності. Ця форма помітно відрізнялася за змістом і способами втілення від законодавчої та судової діяльності, оскільки відзначалася набагато ширшим та складнішим характером. М. М. Коркунов відзначав наявність адміністративно-судової справи у тих випадках, коли вона стосується правомірності дій адміністрації відносно надання, визнання, позбавлення чи здійснення якогось права, якщо це не надано на розсуд адміністрації [14, с. 107].

Б. Б. Стецюк відзначає існування двох точок зору щодо часу виникнення адміністративної юстиції в Російській імперії [15, с. 290], а

отже, на теренах українських земель у її складі. На думку одних авторів, окремі елементи адміністративної юстиції сформувалися до реформ 1860-х років, інші дослідники вважають, що вона виникла в другій половині XIX ст. [16, с. 613–615; 17, с. 15; 18, с. 30; 19, с. 300]. На наш погляд, слід підтримати думку тих учених, які вважають, що елементи зародження адміністративної юстиції пов'язані з діяльністю Правлячого Сенату початку XIX ст., а остаточно вона дістала оформлення в другій половині XIX ст.

Вирішення адміністративно-правових спорів у досудовому порядку в цей період регламентувалося нормативно-правовими актами різної юридичної сили. Це були законодавчі та підзаконні акти найвищих органів влади, окремі частини відомчих нормативно-правових актів, які у своїй сукупності становили інститут провадження скарг [20, с. 150].

Спеціальних процесуальних форм адміністративного судочинства у російській правовій системі того часу не існувало. На думку А. Невського, тогочасне законодавство про адміністративну юстицію було найвідсталішим серед європейських законодавств [21, с. 594]. Водночас повністю заперечувати значення тих інститутів, які існували в XIX – на початку XX ст. та призначалися для розгляду і вирішення спірних адміністративно-правових справ, є недоцільним.

Судово-адміністративні органи царської Росії, починаючи з правління Петра I, будувалися за західноєвропейським зразком епохи абсолютизму. Але у середині XIX ст. країни Європи, досягнувши значного прогресу в теорії та практиці права, починають відмовлятися від цієї моделі адміністративної юстиції [22, с. 305]. Вирішення публічно-правових спорів здійснювалося у формі оскарження неправомірних дій та актів адміністрації. Скарга, подана на ім'я начальника, була єдиною формою порушення справи для особи чи установи. Крім того, прокурор мав право винесення протесту на незаконний акт органу державного управління. Окрім Сенату, не існувало адміністративно-судових установ загальної компетенції, скарги розглядалися посадовцями одноособово [23, с. 183]. Елементи адміністративної юстиції формуються на основі наглядової влади, яку уособлювали Сенат і прокуратура. Вони приймали скарги на чиновників та наглядали за їх діяльністю. Сенат здійснював вищий нагляд за всіма органами управління в Російській імперії, від сенаторів не вимагалося ні досвіду практичної роботи, ні освіти [24, с. 57].

До складу Сенату входили два касаційні департаменти, кримінальний і цивільний, та їх Загальні збори. Ці структури у складі Сенату були достатньо самостійними і вважалися «верховним місцем правосуддя» [25, с. 111]. Адміністративно-судовими справами відав Перший департамент Правлячого Сенату. Він розглядав справи між громадянами і владою та вирішував спори органів державної влади між собою. Перший департамент був вищим у державі присутственным місцем, до якого зверталися зі скаргами на підлеглі урядові установи та осіб скривджені з метою відновлення своїх порушених прав. Зазвичай справа розглядалася Першим департаментом у першій інстанції, хоча його компетенція у законі точно визначена не була. Чітко визначеного судового процесуального порядку в органах адміністративної юстиції не існувало. Як правило, справа слухалася у присутності зацікавленої сторони, якій нарівні із суддями належало право вирішального голосу [26, с. 150, 154]. Таким чином, справи адміністративної юстиції розглядалися адміністративними установами. Це було суттєвим недоліком, оскільки розгляд і вирішення справи покладалося на осіб, які були зацікавлені в результатах її розгляду [27, с. 170–173]. Упродовж другої половини XIX ст. Перший департамент Правлячого Сенату, звільняючись від функцій активного управління, поступово ставав, фактично, найвищим органом адміністративної юстиції в Російській імперії.

Губернські правління також мали достатньо широку адміністративно-судову компетенцію. Вони виконували безліч обов'язків, входили не лише до складу адміністративної юстиції, але були включені до державної системи збору, передачі та обробки інформації, входили до системи загальної поліції [28, с. 13]. Губернські правління розглядали справи за протестами губернського прокурора і його товаришів, за скаргами стряпчих, за скаргами на рішення міських дум, на дії міської і тюремної поліції повіту. Також до ведення губернських правлінь було віднесено справи щодо компетенції між повітовими і міськими присутственными місцями. Губернське правління, яке очолював губернатор, складалося з професійних чиновників. Прийняте правління рішення могло бути оскаржене в Перший департамент Правлячого Сенату впродовж шести місяців з моменту виконання рішення чи впродовж трьох місяців з моменту оголошення, у випадку, якщо виконання не було розпочате [15, с. 313].

Унаслідок проведеної судової реформи у законодавчому порядку була відокремлена

судова влада від адміністративної. Крім того, були створені земські та міські органи самоврядування. Це викликало необхідність вирішення питання про судовий контроль за діяльністю земської та міської адміністрації. Статті 1 та 96 Положення про земських дільничних начальників 1889 р. передбачали створення губернських присутствій, які були наділені певними адміністративно-судовими функціями [29, с. 347–348]. Присутствія утворювалися у кожній губернії «для обговорення у відповідних випадках правильності і законності ухвал і розпоряджень земських установ і для вирішення інших справ» [30, с. 8]. За цим положенням у губерніях створювалися до 10–15 присутствій. Кожне з них розглядало скарги зі свого кола справ і виносило в них рішення. Існували присутствія із земських і міських справ, з військового податку, із селянських, фабричних справ, з промислового податку тощо.

Головним недоліком присутствій, як державних органів, була їх чисельність. Кількість присутствій перевищувала силу пам'яті середньої людини [31, с. 15]. Порядок розгляду справ у процесуальному відношенні був дуже близьким до звичайного змагального процесу цивільних судів [20, с. 150–151]. До складу губернського присутствія, як колегіального органу, входили губернатор, віце-губернатор, губернський предводитель дворянства, голова окружного суду, депутати міських або земських зборів, а також посадовці, що були спеціалістами у галузі, в якій діяло присутствіє. Таким чином, його склад підкреслював недоліки тогочасної адміністративної юстиції Російської імперії: 1) превалююча роль губернатора; 2) незначне представництво з боку судових органів; 3) залежне становище членів присутствія [32, с. 20].

Губернські присутствія виконували судові, адміністративні і судово-адміністративні функції. На думку М. М. Коркунова, губернські присутствія змішаного складу були органами адміністративної юстиції [33, с. 685]. У свою чергу, М. Д. Загряцков зазначає, що присутствіям були менш притаманні ознаки адміністративної юстиції, ніж Сенату [34, с. 45–46]. Процедура розгляду справ у присутствії не визначалася, лише у фінансових присутствіях можна було зустріти окремі ознаки процесуальних процесуальних основ діяльності губернських присутствій не відзначалася регулярністю та систематичністю.

Зробив спробу створити завершену систему адміністративної юстиції також Тимчасовий уряд. Згідно з Положенням про суди з

адміністративних справ від 30 травня 1917 р. судова влада щодо вирішення справ адміністративних належала адміністративним суддям. Адміністративні суди розглядали спори між державними органами й органами самоврядування, а також громадськими організаціями, згодом веденню цих судів були підпорядковані земельні і продовольчі комітети [36]. Однак у зв'язку з подіями, що відбулися в жовтні 1917 р., процес створення адміністративної юстиції у справжньому розумінні цього слова так і не був реалізований повною мірою, в тому числі – на українських землях, що перебували тоді у складі російської держави [37, с. 12].

У період воєнного комунізму, коли кримінальне судочинство здебільшого було пов'язане з боротьбою з інакодумцями, а сфера цивільно-правових відносин значно звузилася, питання щодо формування адміністративної юстиції взагалі не розглядалося. Це пояснюється тим, що влада вважалася народною, а отже, всі її рішення є народними.

Стосовно розвитку процесуального права на українських землях, які перебували у складі Австрійської, а з 1868 р. – Австро-Угорської імперії, слід зазначити таке. У липні 1853 р. австрійський парламент прийняв Кримінально-процесуальний кодекс. Він став першим в історії Австрійської монархії нормативно-правовим актом, який виокремив кримінальне (матеріальне) та кримінально-процесуальне право. На думку І. Й. Бойка, цей Кримінально-процесуальний кодекс, який в історико-правовій літературі згадують як Закон про кримінальне судочинство 1853 р., запровадив часткову гласність процесу [38, с. 78]. Проте він майже виключив участь громадськості у здійсненні судочинства, попереднє таємне слідство набуло більшого значення, лише кінцеві слухання справ отримали усний і публічний характер, але відігравали другорядну роль [39, с. 729].

Поступовий розвиток економічних і політичних відносин у державі зумовив необхідність вжиття заходів з метою скорочення строків розслідування та зменшення кількості справ у судах. Тому у травні 1873 р. австрійський монарх затвердив новий Кримінально-процесуальний кодекс, який поширював свою чинність на всю територію Австро-Угорської імперії, у тому числі на українські землі, що перебували у її складі. Цей Кодекс скасував чинність попередніх нормативно-правових актів, які регулювали здійснення кримінального судочинства, і діяв із незначними змінами до розпаду Австро-Угорщини. Слід звернути увагу на те, що зазначений кодифікований

нормативно-правовий акт регламентував кримінальне судочинство виключно у загальних судах, оскільки окрема кримінально-військова процедура існувала для військових судів. Крім того, у 1912 р. набув чинності Військовий кримінально-процесуальний кодекс.

Австро-угорський Кримінально-процесуальний кодекс 1873 р., який діяв на українських землях, що перебували у складі імперії, закріплював основоположні принципи процесу в кримінальній сфері. Так, закріплювалися: 1) початок процесу лише за скаргою; 2) здійснення від імені держави вповноваженими законом органами; 3) усність і гласність процесу; 4) принцип змішаного судочинства (запровадження суду присяжних щодо політичних справ); 5) право обвинуваченого не свідчити проти себе; 6) обов'язок доведення вини обвинуваченого державним обвинувачем; 7) право обвинуваченого на вільний вибір захисника; 8) вільна оцінка доказів; 9) винесення рішення в справі за внутрішнім переконанням суддів.

У галузі цивільно-процесуального законодавства у березні 1895 р., після відхилення кількох проєктів, був прийнятий Закон про судовий процес у цивільних справах, який набував чинності з 1 січня 1898 р. Цей Кодекс з невеликими змінами продовжував діяти до розпаду Австро-Угорської імперії у 1918 р. У травні 1896 р. він був доповнений положеннями щодо виконання судових рішень у частині примусового стягнення грошових штрафів і судових витрат у цивільних справах та судових вироків у кримінальних справах [40, с. 70].

Цивільно-процесуальний кодекс 1895 р. передбачав участь адвоката у цивільному судочинстві. Судові дії виконувалися сторонами через повіреного або особисто. В окружних судах, судових палатах й у вищому суді сторони були зобов'язані діяти виключно через посередництво адвоката. Лише провадження щодо шлюбних справ в окружних судах відбувалися без участі адвоката. Цивільний судовий процес був змагальним і мав усний характер. У справах, за якими сторони могли діяти в суді лише через посередництво адвокатів, перед усним змаганням сторін відбувався обмін змагальними паперами. До речі, подання клопотання, призначеного для підготування усного змагання, було допустимим лише у випадках, передбачених чинним законодавством. Усне змагання відбувалося за правилами, встановленими для будь-якого розгляду взагалі, та передбачало надання доказів. Публічні документи, які склалися в межах дії процесуального закону урядовцем чи посадовою особою у визначеній формі у зв'язку з виконанням

повноважень, визнавалися законним доказом у суді. Таку ж доказовість мали документи, складені посадовими особами у межах наданої компетенції, якщо вони були написані поза межами дії Кодексу. Важливим доказом у суді були свідчення свідків.

На підставі усного розгляду в цивільній справі виносилося рішення, яке оголошувалося після закінчення розгляду. Оголошуване рішення аргументувалося доказами, на підставі яких було сформульоване. Оголошення рішення у справі могло відбутися навіть за відсутності однієї сторони. Сторони отримували копію рішення у повному викладі, з усіма аргументами та судженнями, на яких воно ґрунтувалося. На рішення, прийняті судом у цивільній справі, допускалося подання апеляції до вищестоящої судової інстанції. Так, до Вищого крайового суду у Львові могла бути подана скарга на рішення крайового (окружного) суду [39, с. 727].

Отже, навіть з урахуванням застарілості та недосконалості процесуального законодавства, яке діяло на українських землях у складі Австро-Угорської імперії та було спрямоване на утвердження імперських позицій, маємо констатувати його певний демократизм і наступництво.

Висновки

Зважаючи на викладене вище, можемо констатувати, що процесуальне право як самостійний предмет окремих наукових досліджень виникає у XIX ст. Як окрема самостійна галузь знань наука процесуального права формується у XX ст. у межах розвитку поглядів стосовно сутності та змісту судового права.

Вітчизняне процесуальне право у вказаний період характеризується низкою певних особливостей, а саме: 1) зберігає й посилює окремі риси середньовічного процесу (світський характер, раціональність, стадійність); 2) відбувається відмежування процесуального права від матеріального, формуються процесуальні галузі права; 3) здійснюється кодифікація процесуального законодавства; 4) відбувається подальша диференціація юридичного процесу, зокрема відмежування адміністративного процесу від кримінального й цивільного; 5) здійснюється з урахуванням чіткого розмежування функцій і компетенції органів влади та їх посадових осіб; 6) сторонами юридичного процесу починають визнаватися не тільки фізичні особи та органи влади, але й громадські організації тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Lincoln V. The Great reforms: Autocracy, bureaucracy and politics of change in Imperial Russia. DeKalb, 1990. 281 p.
2. Супрун Е. Ю. Правотворчество в реформационные периоды России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2006. 194 с.
3. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Либідь, 1999. 536 с.
4. Сорока С. О., Римарчук Г. С. Кримінальний процес в Україні: історія і сучасність. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. № 850. С. 553–562.
5. Курило М. П. Історичні передумови та особливості становлення цивільного процесуального права в Україні та світі. *Форум права*. 2013. № 1. С. 557–566. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_1_94.pdf (дата звернення: 13.12.2020).
6. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права. М. : НОРМА-ИНФРА-М, 2003. 240 с.
7. Слинько Д. В. Юридичний процес: історія, теорія, практика : монографія. Харків : НТМТ, 2017. 415 с.
8. Рязановский В. А. Единство процесса : учеб. пособие. М. : Городец, 2005. 80 с.
9. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. / под ред. А. В. Смирнова. СПб. : Альфа, 1996. Т. 1. 552 с.
10. Розин Н. Н. Процесс как юридическая наука. *Журнал Министерства юстиции*. 1910. № 8. С. 23–27.
11. Михайловский И. В. Судебное право как самостоятельная юридическая наука (к вопросу о системе юридических наук). СПб. : Тип. т-ва «Общественная польза», 1908. 16 с.
12. Суло Д. С. Історія суду Радянської України (1917–1967) : монографія. Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1967. 236 с.
13. Копиленко О. Л. Хрестоматія держави і права України : підручник / за ред. А. С. Чайковського. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 273 с.
14. Коркунов Н. М. Очерк теории административной юстиции. *Журнал гражданского и уголовного права*. 1885. Кн. 8. С. 95–121.
15. Стецюк Б. Р. Процесуальне право в Україні: тисяча років історії (X ст. – 20-ті рр. XX ст.) : монографія. Харків : Диска плюс, 2013. 560 с.

16. Блинов И. А. Отношение Сената к местным учреждениям до реформ 60-х годов // История Правительствующего Сената за 200-ти лет. 1711–1911 гг. : в 6 т. / сост. Э. Н. Берендтс, В. А. Гаген, С. К. Гогель, И. А. Блинов. СПб. : Сенатская тип., 1911. Т. 3. Правительствующий Сенат в XIX столетии до реформ 60-х годов. С. 613–615.
17. Иванова Н. Ю. Становление института административной юстиции в дореволюционной России: теоретические воззрения и организация : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. СПб., 2006. 22 с.
18. Пекарский И. М. Круг ведомства Правительствующего Сената по делам казенного управления и казенного обложения // История Правительствующего Сената за 200-ти лет. 1711–1911 гг. : в 5 т. / сост. Э. Н. Берендтс, В. А. Гаген, С. К. Гогель, И. А. Блинов. СПб. : Сенатская тип., 1911. Т. 4. Правительствующий Сенат в XIX столетии после реформ 60-х годов. С. 294–334.
19. Starr F. Decentralization and Self-Government in Russia, 1830–1870. Princeton, 1972. 402 p.
20. Быстров А. В. Механизм административного разрешения публичных споров в царской России. *Вестник Московского университета МВД России*. 2007. № 6. С. 150–151.
21. Невский А. Административная юстиция (окончание). *Юридический вестник*. 1885. № 12. С. 594–623.
22. Тарановский Т. Судебная реформа и развитие политической культуры царской России // Великие реформы в России 1855–1874 / под ред. Л. Г. Захаровой, Б. Эклофа, Дж. Бушнелла. М. : Изд-во Москов. ун-та, 1992. С. 301–317.
23. Махлаук А. В. Полисно-республиканские структуры и традиция в эпоху принципата // Античный полис : курс лекций / отв. ред. В. В. Дементьева, И. Е. Суриков. М. : Рус. фонд содействия образованию и науке, 2010. С. 176–226.
24. Чечот Д. М. Административная юстиция (теоретические проблемы). Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1973. 134 с.
25. Нолькен А. М. Судебная реформа 1864 года и Первый Департамент Правительствующего Сената. Историческая заметка. *Журнал Министерства юстиции*. 1905. № 2. С. 107–143.
26. Лозина-Лозинский М. А. Административная юстиция и преобразование Правительствующего Сената. *Журнал Министерства юстиции*. 1907. № 2. С. 122–169.
27. Ивановский В. В. Учебник административного права. Полицейское право. Право внутреннего управления. 2-е изд., исправ. и доп. Казань : Тип. Казан. ун-та, 1907. 546 с.
28. Любичанковский С. В. Губернское правление как орган административной юстиции: на материалах Урала 1907–1917 гг. *История государства и права*. 2005. № 7. С. 12–15.
29. Чехович В. А. Земський дільничний начальник // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2005. Т. 3: Е–Й. С. 347–348.
30. Положение о губернских и уездных земских учреждениях / сост. по Своду законов Н. Воеводский, Ю. Иксуль. СПб., 1890. 360 с.
31. Лазаревский Н. И. Губернские присутствия смешанного состава. *Право*. 1903. № 23. С. 15–67.
32. Иванова Н. Ю. Губернские присутствия как органы административной юстиции в Российской империи. *История государства и права*. 2007. № 7. С. 20–21.
33. Коркунов Н. М. Русское государственное право. Часть особенная / под. ред. и с доп. М. Б. Горенберга. 6-е изд. СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1909. 739 с.
34. Загряцков М. Д. Административная юстиция и право жалобы в теории и законодательстве. М. : Право и Жизнь, 1925. 244 с.
35. Сьоміна В. А. Тенденції та етапи розвитку адміністративної юстиції в Україні. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. № 3. С. 104–115.
36. Хомяков Г. А. Административный суд в Российской Федерации. Казань, 2001. URL: <http://www.ksu.ru/infers/homyakov/h5.htm> (дата звернення: 13.12.2020).
37. Буторин А. Е. Административная юстиция в России: историко-правовое исследование : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Владимир, 2006. 24 с.
38. Бойко І. Й. Покарання на українських землях за кримінальним законодавством Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Вип. 59. С. 71–79.
39. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.) : навч. посіб. Львів : Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. 904 с.
40. Кульчицький В. С., Бойко І. Й., Настасяк І. Ю., Мікула О. І. Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини. Львів, 2002. 82 с.

Надійшла до редколегії 17.12.2020

СЛИНЬКО Д. В., КАЛЕНИЧЕНКО Л. И. РАЗВИТИЕ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ

Исследована одна из актуальных историко-правовых проблем касательно развития процессуального права на украинских землях, находящихся в составе Российской и Австро-Венгерской империй во второй половине XIX – начале XX веков. Определено, что отечественное процессуальное право в указанный период характеризуется сохранением и усилением отдельных черт средневекового процесса (светского характера, рациональности, стадийности), отмежеванием процессуального права от материального, формированием процессуальных отраслей права, кодификацией процессуального законодательства, отделением административного процесса от уголовного и гражданского; разграничением функций и компетенции органов власти, их должностных лиц.

Ключевые слова: *процессуальное право, процессуальные нормы, судоустройство, судопроизводство, предварительное расследование, уголовный процесс, гражданский процесс, административная юстиция.*

SLYNKO D. V., KALENICHENKO L. I. DEVELOPMENT OF NATIONAL PROCEDURAL LAW IN THE SECOND HALF OF THE XIX – EARLY XX CENTURIES

The authors have studied one of the current historical and legal problems concerning the development of procedural law in the Ukrainian lands, which were part of the Russian and Austro-Hungarian Empires in the second half of the XIX – early XX centuries. Based on the analysis of scientific literature and relevant regulatory material, it has been noted that the beginning of the reform of procedural legislation of the Russian Empire can be considered the introduction of the institution of forensic investigators by the imperial decree in June 1860. Thus, the preliminary investigation was separated from the police, and investigators were part of the staff of the judicial department. The next stage was the judicial reform of 1864. As a result of the reform, the judicial system and procedural law were completely changed. Substantive law was also partially amended under that influence; there was the separation of criminal proceedings from the civil one; procedural norms of administrative justice began to be formed in the Ukrainian lands during that period, and a new branch of knowledge within legal science emerged, which was aimed at searching for the essence and nature of procedural law. The development of procedural law in the Ukrainian lands, which were part of the Austrian and, since 1868, the Austro-Hungarian Empires, was characterized by the obsolescence and imperfection of procedural legislation and its focus on the establishment of imperial positions. At the same time, it is possible to state its certain democracy and succession. It has been concluded that national procedural law during that period was characterized by the preservation and strengthening of certain features of the medieval process (secular nature, rationality, phasing), by the separation of procedural law from the substantive, by the formation of procedural branches of law, by the codification of procedural legislation, by the separation of administrative proceedings from criminal and civil proceedings; the functions and competence of the authorities and their officials were differentiated.

Key words: *procedural law, procedural norms, judicial system, judicial proceedings, pre-trial investigation, criminal proceedings, civil proceedings, administrative justice.*